

Warszawa, dnia 20 czerwca 2023 r.

Dr hab. Bartosz Kontny, prof. ucz.
Wydział Archeologii
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Ceydy Ötzosun,
pt. „Public Awareness on Coastal and Underwater Archaeological Heritage Protection” (337
ss., 164 ryciny, 10 wykresów)

Tytuł pracy, ocena układu pracy, podziału treści, kolejności rozdziałów

Tytuł pracy nie odpowiada jej zawartości, bowiem zagadnieniu „świadomości społecznej” poświęcono zaledwie część rozdziału V i – wbrew zapisowi w streszczeniu (s. 5, 6) – nie stanowi ono „głównej struktury pracy” / „the main structure of the thesis”. Rozmiary rozdziału II, poświęconego dziedzictwu archeologicznemu, są bardzo duże – stanowi on zdecydowanie najobszerniejszą część pracy (blisko dwie trzecie: s. 25–198), co sprawia, że zasadne byłoby uwzględnienie tego faktu w tytule dysertacji (np. „Coastal and Underwater Archaeological Heritage in Türkiye and its Protection”).

Z niewyjaśnionych powodów w tytule pozostała nieaktualna nazwa państwa („Turkey”), choć w pozostałych partiach pracy stosowany jest aktualny termin „Türkiye” (autorka wspomina o zmianie w przyp. 1).

Praca obejmuje siedem rozdziałów o bardzo zróżnicowanej objętości: I. – „Methodology”, II – „Coastal and underwater cultural heritage in Türkiye”, III – „Risks at coastal and underwater cultural heritage”, IV – „Conventions, regulations, and laws”, V – „Awareness studies on the protection of coastal and underwater cultural heritage: applications and recommendations”. Wstępnemu i końcowemu rozdziałowi („Introduction” i „Conclusion and recommendations”) nie nadano numerów, co jest wyrazem braku konsekwencji. Całość zamyka zestawienie literatury oraz dwa załączniki. Zastosowany

podział treści i kolejność poszczególnych rozdziałów uznać należy zasadniczo za właściwe i klarowne (z wyjątkiem niekonsekwentnego podziału rozdziału II – zob. „Ocena merytoryczna”), ale ich zawartość merytoryczną już nie.

Ocena merytoryczna

W rozdziale wstępnym sformułowano cztery cele pracy: „to ensure the transfer of coastal and underwater cultural heritage for the future generations and to develop protection solutions”, „to design how the public can be involved in protecting coastal and underwater cultural heritage”, „to enable the public to contribute to improve coastal and underwater archaeology”, „to reveal the importance of benefiting from interdisciplinary studies for this whole process to work” (s. 14, 15). Pierwszy i trzeci z celów są niemożliwe do osiągnięcia w ramach pracy doktorskiej, wymagają bowiem rozwiązań instytucjonalnych. Zasadne są natomiast zadanie drugie i czwarte. Pracę określono jako pionierską („among the first studies in the world” – s. 16), co uznać należy za zdecydowaną przesadę – analogiczne problemy doczekały się nawet rozdziałów w podręcznikach sprzed kilkunastu lat (see e.g. Cohn A. B., Dennis J. M., *Maritime Archaeology, the Dive Community, and Heritage Tourism* albo Runyan T., *Management of Maritime Cultural R: An American Perspective* – obydwie w „The Oxford Handbook of Maritime Archaeology”, ed. Catsambis A., Ford B., Hamilton D. L., Oxford 2011; zob. także Ragheb G., ElBaghdady N. S., Ayad H. M., *Underwater Cultural Heritage: Historic Site Presentation & Public Education*, w: Conference: CSAAR 2008, *Responsibilities and Opportunities in Architectural Conservation: Theory, Education, and Practice*, Amman albo Scott-Ireton D. A., McKinnon J. F., *As the Sand Settles: Education and Archaeological Tourism on Underwater Cultural Heritage*, *Public Archaeology*, 14:3, 2015, 157–171; tam dalsza lit.). Autorka nie skorzystała zresztą z ww. prac.

W rozdziale tym omówiono układ pracy, przybliżając pokrótce zawartość rozdziałów. Niektóre podane tu kalkulacje wydają się bezpodstawne: podano, że na wybrzeżu znajdują się tysiące starożytnych portów, a na dodatek znamy ich mniej niż dziesiątą część (s. 17), co daje liczby nierealne.

Rozdział poświęcony metodyce badań (Chapter I: Methodology) rozpoczyna się od dyskusji na temat pojęcia kultury (s. 20–21). Przywołane tu cztery przykłady definicji (zresztą bez dotarcia do prac źródłowych) są dalece niewystarczające. Zagadnienie jest tak obszerne, że albo należało przedyskutować ten temat szerzej (choć na pewno i tak dokonując

ogromnych skrótów), poświęcając mu cały rozdział, albo też poprzestać na definicji słownikowej, co wydaje mi się rozwiązaniem lepszym. W rozdziale tym przedstawiono grupy docelowe, wśród których zwiększona ma być społeczna świadomość archeologicznego dziedzictwa podwodnego (instruktorzy płetwonurkowania, dzieci, turyści odwiedzający Antalya Aquarium) oraz przywołano metody oddziaływania, nieco szerzej omówione w podrozdziale V.4. Zagadnienia te omówiono zbyt skrótowo (s. 22–23), bez prezentacji literatury przedmiotu, która mogłaby pozwolić na uzasadnienie przyjętych sposobów działania.

Rozdział II prezentuje różne rodzaje stanowisk podwodnych i położonych na wybrzeżu (II.1: Ancient harbours on the coastline, II.2: Sunken archaeological sites, II.3: Shipyard of the Dana Island, II.4: Shipwrecks; II.5: Anchors, II.6: Commercial amphorae). Podział ten jest miejscami niekonsekwentny – osobne omówienie znalezisk amfor, które pochodzą przede wszystkim z wraków, nie znajduje moim zdaniem logicznego uzasadnienia. Także podrozdział II.2 jest zbędny: stanowiska archeologiczne, które znalazły się pod wodą, mieszczą się w kategorii portów, miast/osiedli bądź ich części etc., bardziej uzasadnione byłoby zatem połączenie tej partii z podrozdziałem II.1). Z kolei opis portu Teodozjusza – Yenikapi (s. 51–58) zdominowany jest przez prezentację znalezisk wraków, choć stanowi część podrozdziału II.1. Wydaje się, że właśnie w rozdziale II powinny zostać ujęte jaskinie, wykorzystywane w pradziejach, a obecnie zalane wodą (por. s. 211–212). Należałoby je ująć w osobnym podrozdziale lub włączyć do podrozdziału II.2.

W rozdziale II zdecydowanie brakuje charakterystyki geograficznej wybrzeża Turcji, ze szczególnym uwzględnieniem zmian linii brzegowej na przestrzeni dziejów i wpływie owej zmienności na potencjalną lokalizację stanowisk archeologicznych. Zagadnienia te są niekiedy zarysowane w poszczególnych sekcjach (np. Morze Czarne: s. 27–29), ale z pominięciem ważnych danych – w przypadku Morza Czarnego wspomniano o zmianach poziomu wody (s. 27), ale nie omówiono zmian kształtu wybrzeży, nie wyjaśniono też przyczyny występowania „strefy śmierci” w głębinach tego zbiornika (s. 29).

Opisy portów (podrozdział II.1, podzielony za sekcje dotyczące portów poszczególnych akwenów) przedstawione zostały w sposób niekonsekwentny. Opisy są niekiedy bardzo rozbudowane w sferze historycznej (opisy starożytnych i średniowiecznych źródeł pisanych i nowożytnych podróżników, etymologia toponimów), w innych miejscach są za to bardzo ubogie. Niekiedy podawane są informacje zbędne, np. na temat handlu dziełami

sztuki w opisie Troi (s. 114; cały opis jest zresztą wątpliwy, skoro zachodzi poważne podejrzenie, że portu tam nie było – s. 113–114). Z kolei inne informacje znaleźć powinny się w głównym tekście, nie w przypisie (przyp. 128, 320). Brakuje za to przeważnie planów założeń portowych, a także prezentacji wyników badań archeologicznych nawet, gdy wzmiankuje się fakt ich przeprowadzenia (Assos – s. 114–115; Iasos – s. 119; Myndos – s. 119–120; Side – s. 125–126); w przypadku badań w Myrze nie jest nawet jasne czy miały one charakter podwodny (s. 122–124). Należy jednak przyznać, że niekiedy pojawiają się skrótowe (Liman – s. 116; Aigeai – s. 127–129) lub jedynie sygnałne opisy (Soli Pompeioli – s. 126–127). Pokazuje to na brak przyjęcia zasad opisu portów. W rezultacie powstaje obraz chaotyczny, przy czym nie podjęto próby usystematyzowania podawanych informacji i wskazania najbardziej wartościowych, a także najbardziej zagrożonych stanowisk archeologicznych. Istotna część prezentowanych portów jest zupełnie niedostępna (zabudowana lub zapełniona osadem), więc ich uwzględnienie i dalsze opisy wydają się zbędne, skoro brak możliwości ich zbadania lub oceny ich wartości. Należy zaznaczyć, że możliwa była selekcja, skoro dokonano jej w przypadku portów z wybrzeży Morza Marmara (s. 90).

Powyższe zastrzeżenia odnieść można również do podrozdziału II.2. Nie oceniono w nim potencjału i zagrożeń przywoływanych stanowisk (w przypadku Halfeti oceniono, że stanowisko ma dużą wartość historyczną i archeologiczną, ale nie podano żadnych szczegółów – s. 136; to samo tyczy się Hansakeyf – s. 136–137); rzadko podawane są datowania. Nieco lepiej pod tymi względami wypada krótki podrozdział II.3.

Podrozdział II.4, poświęcony wrakom, zapoczątkowany został zbędnymi (w mojej ocenie) informacjami na temat przyczyn zatonięć jednostek pływających. Sposób prezentacji wraków jest niejednorodny, np. o ile wrakowi z Kumluca poświęcono sporo miejsca mimo, iż badania na nim wciąż trwają i nie dysponujemy pełnym opracowaniem stanowiska, o tyle równie istotne wraki z Uluburun, Cape Gelidonya, Yassi Ada (dlaczego tylko jeden?) i Serçe Limani, których monografie się ukazały, przedstawiono w formie przypominającej krótkie hasła encyklopedyczne (zresztą bez odwołania do owych prac, tj. G. F. Bass, *Cape Gelidonya: a Bronze Age Shipwreck*, Philadelphia 1967; G. F. Bass, F. H. van Doorninck, *Yassi Ada*, 1982; G. F. Bass et alii, *Serçe Limani, vol. 1: the ship and its anchorage, crew, and passengers*, Texas A & M University Press 2004; G. F. Bass et alii, *Serçe Limani, Vol 2: The Glass of an Eleventh-Century Shipwreck*, Texas A & M University Press 2009; C. Pulak – m.in. w języku tureckim:

Uluburun Gemisi. 3000 Yil Once Dunya Ticareti 2006). W przypadku wraku z Kalkan (East) Inceburun (s. 151–155) oraz Besmi Island (s. 155–156) w ogóle nie zacytowano źródeł. Spośród 42 przywołanych wraków omówiono jedynie dziewięć, nie wyjaśniając kryteriów selekcji.

Podrozdział II.5 poświęcony jest znaleziskom kotwic. Nie wykracza on jednak poza ogólniki (przypomnienie ich klasyfikacji i funkcji). Nie przedstawiono jakichkolwiek statystyk lub szacunków dotyczących ich liczebności. Z kolei partia poświęcona amforom (II.6) ma charakter bardziej usystematyzowany: prezentowane tu wraki (raz jeszcze należy zauważyć, że ta część powinna stanowić element podrozdziału II.4) przedstawiono podając rudymentarne dane: lokalizację, głębokość, ładunek i datowanie. Wbrew zapewnieniu (s. 174) nie podano natomiast typologii amfor. Z niewyjaśnionych powodów zestawienie dotyczy tylko fragmentu wybrzeża Anatolii: od Demre do Silifke. Kolejny raz pokazuje to brak konsekwencji w prezentacji danych w rozdziale II. Omówienie centrów produkcji amfor, które następuje w dalszej części podrozdziału, nie wnosi nic do tematyki pracy, jest zatem zbędne.

Rozdział III poświęcono prezentacji zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego pod wodą i na wybrzeżu. Zostały one usystematyzowane właściwie na naturalne i wynikające z działalności człowieka. Szczegółowe ich omówienie jest adekwatne. Nie brakuje tu jednak stwierdzeń niedowiedzionych. Łączenie – śladowej zresztą – obecności *teredo navalis* w Bałtyku nie musi być związane z wyższą temperaturą wody (s. 213), bowiem świdrak występuje także w wodach zimnych, za to na pewno łączy się z zasoleniem (świadczy o tym obecność tego gatunku w zachodnich, silniej zasolonych partiach zbiornika). Dla potwierdzenia tego domniemania nie przytoczono opracowania z zakresu biologii morza, a jedynie krótką, i na dodatek hipotetyczną ('it seems') uwagę z wytycznych UNESCO dotyczących ochrony dziedzictwa podwodnego (Maarleveld, Guerin, Egger 2013, 24 – brak w zestawieniu literatury). Wśród zagrożeń wymieniono m.in. akumulację osadów (s. 215–217), co nie jest wcale oczywistym zagrożeniem: osady sprzyjają zachowaniu zabytków, zwłaszcza organicznych. Autorka zwraca na to uwagę, odwołując się do przykładu Yenikapi, lecz mimo to umieszcza ów czynnik w grupie zagrożeń. Przywołany w tym kontekście (s. 217) przykład łodzi z Truso (Janów Pomorski) jest nieściśły. Stan zachowania tych łodzi nie pozwala na stwierdzenie, czy są to jednostki wikińskie czy pruskie, a zbyt mała liczba nitów, niegdyś łączących klepki poszycia, pozwala podawać w wątpliwość stwierdzenie, że mamy do

czynienia z kompletnymi jednostkami pływającymi. Autorka nie poparła tego przykładu żadnym odwołaniem to literatury przedmiotu. Trudno się zgodzić z niezniuansowanym stwierdzeniem, iż „Natural events are sudden, unpredictable” (s. 217), bo z pewnością nie dotyczy to wszystkich czynników naturalnych (np. erozyjny i akumulacyjny efekt pływów czy prądów). Niejednoznacznie ocenić należy także niektóre z czynników generowanych przez człowieka: zatrucie wód wpływa negatywnie na życie (por. s. 224), ale tym samym, paradoksalnie, może mieć pozytywny wpływ na stan zachowania organicznych źródeł archeologicznych; również zalanie stanowisk archeologicznych przez spiętrzone ręką ludzką wody może „pieczętować” źródła archeologiczne, choć rzecz jasna stają się one trudnodostępne. W rozdziale tym pominięto niektóre, warte rozważenia zagrożenia, np. nieintencjonalną introdukcję obcych gatunków z wód balastowych statków, a także działalność bobrów (w odniesieniu do wód śródlądowych). Nie wyjaśniono także (por. s. 222) czy poziom morza w Turcji zmienia się: globalne ocieplenie powoduje topnienie lodowców, ale jednocześnie sprzyja intensyfikacji parowania są to zatem zjawiska o skutkach przeciwstawnych i dlatego dane pomiarowe są niezbędne do oceny owych zjawisk. W tej partii pracy podane są ogólne obserwacje: brakuje powołania się na konkretne wyniki pomiarów środowiskowych, wykonanych dla Turcji, a także konkretnych przykładów zniszczeń, np. wraków zniszczonych w wyniku połowów ryb (por. s. 223), gatunków inwazyjnych, które majoryzują ekosystem w wyniku skażenia wody (por. s. 224), czy stanowisk archeologicznych, które padły ofiarą wandalizmu (s. 226). Nota bene przywołując definicję wandalizmu, Autorka wspomniała (s. 226) wschodniogermańskie imperium, które splądrowało Rzym w V w. („East Germanic Empire that plundered Rome in the 5th century AD”). Tymczasem o żadnym imperium wschodniogermańskim (wandalskim) w tym czasie nie może być mowy. Inne niedociągnięcia wskazać można w przyp. 1024, gdzie podano informacje dotyczące aktywności archeologicznej Jacquesa-Yvesa Cousteau na wraku z Mahdii (błędny zapis: „Mahd”), pominięto za to prace na wrakach z Antikythery i Grand Conglue; nie podano przy tym żadnych odniesień do literatury, ani do wcześniejszych i późniejszych badań na wraku z Mahdii. Stwierdzono także, że Cousteau prowadził badania w rejonie Przylądka Artemisium (błędnie podano zapis „Artemisjon”), co jest niezgodne z prawdą, bowiem nie znalazł on domniemanego wraku, na którym znajdować się miały rzeźby.

Rozdział IV poświęcono prawnym rozwiązaniom, mającym służyć ochronie dziedzictwa archeologicznego. Zasadniczo adekwatnie odmalowano tu regulacje międzynarodowe oraz rozwiązania stosowane w Turcji (w ujęciu historycznym). Zupełnie niepotrzebny jest natomiast podrozdział IV.5 dedykowany ochronie kulturowego dziedzictwa podwodnego w Polsce. Został on przygotowany w oparciu o pracę popularnonaukową: w przyp. 1157 powołano się na niewielki artykuł Wojciecha Kowalskiego pt. „Prawo morza”, pomieszczony w 49 numerze „Archeologii Żywej” z 2010 r. W rzeczywistości w podanym przedziale stron 33–35 (por. s. 308), znajduje się wywiad z profesorem Kowalskim, który przeprowadziła Joanna Ostrowska-Stanisławska. Ów wywiad jest jedynym źródłem, które przywołano w omawianej części. Stoi to w rażącej dysproporcji do potraktowania tego zagadnienia w przypadku Turcji i ponownie pokazuje zbędność tego fragmentu pracy.

Rozdział V – biorąc pod uwagę tytuł pracy – powinien stanowić najobszerniejszą część dysertacji. Tak się jednak nie stało. Po krótkim wprowadzeniu w zagadnienie konwencji międzynarodowych, dostępu do dziedzictwa kulturowego oraz świadomości społecznej jego wagi, Autorka prezentuje projekty, których celem było zwiększenie poziomu świadomości społecznej w ww. zakresie (podrozdział V.4). Z niewyjaśnionych powodów nie obejmowały one żeglarzy czy rybaków, a zatem potencjalnych odkrywców stanowisk archeologicznych, choć trzeba przyznać, że Autorka ma świadomość tego problemu (por. s. 254). Pierwszy z projektów dotyczył instruktorów pletwonurkowania. Choć niejednokrotnie dowiadujemy się o dokładnej liczbie uczestników szkolenia (s. 257, 260), nie wiemy niestety, jaka jest liczba wszystkich zarejestrowanych instruktorów w Turcji, co pozwoliłoby na ustalenie wskaźnika sukcesu przedsięwzięcia. Wątpliwości dotyczą także metodyki badań ewaluacyjnych po szkoleniu. Nie zostało postawione pytanie o przyczynę małej liczby ankietowanych kobiet (por. wykres 1.a); może ona wynikać np. z ich niewielkiego udziału w grupie zawodowej instruktorów, w samym szkoleniu, w słabszym odzewie na ankietę, a może z nieznanych czytelnikowi zasad doboru respondentów. Z kolei uznanie za dobry prognostyk odpowiedzi na pytanie o zgłoszenia znalezisk zabytków/stanowisk przez uczestników kursu, które nastąpiły po jego zakończeniu wydaje się nieporozumieniem: aż 89% nie zgłosiło znalezisk (por. wykres 1.c). Nie wiemy zresztą jak to ocenić, gdyż nie podano żadnych danych odnośnie do analogicznych zgłoszeń w okresie poprzedzającym szkolenie. Tym samym powyższe dane statystyczne mają znikomą wartość poznawczą. Drugi z projektów (My Underwater World) dotyczył dzieci objętych edukacją przedszkolną i wczesnoszkolną. Trudno jednak oszacować

skuteczność tego projektu dla ochrony dziedzictwa, bowiem nie podano w jakim zakresie odnosił się on do podwodnych źródeł archeologicznych. Kolejny projekt (Discover Archaeology), skierowany do młodzieży szkół podstawowych i średnich, dotyczył dyscypliny naukowej, jaką jest archeologia, ale także i w tym przypadku czytelnik nie dowie się, jakie były treści kształcenia i czy w ogóle uwzględniały one zagadnienia związane z archeologią podwodną; zamieszczone liczne zdjęcia (fig. 146–155) sugerują, że w rachubę wchodziła jedynie archeologia lądowa. Inny projekt, zorientowany na tę samą grupę odbiorców (Underwater Archeology and Cultural Heritage), a także warsztaty o tym samym tytule skierowane do dzieci, bez wątpienia dotyczyły dziedzictwa podwodnego, lecz i w tych przypadkach nie załączono szczegółowych programów. Ostatni z projektów polegał na uwzględnieniu akcentów dotyczących ochrony podwodnego dziedzictwa archeologicznego w scenarii Antalya Aquarium po to, by zwrócić na nie uwagę turystów. Rezultaty ankiet ewaluacyjnych dotyczących powyższych projektów zostały przedstawione tylko w przypadku dwóch z nich: kursu dla instruktorów i warsztatu dla dzieci. Jak już wspomniano, także i w tych przypadkach trudno rozstrzygnąć czy osiągnięto sukces, przede wszystkim z powodu nieprzedstawienia danych porównawczych.

Merytoryczną część pracy zamyka prezentacja konkluzji i rekomendacji. Nie wykraczają one poza ogólniki, a w niektóre z nich nie zostały ujęte lub rozwinięte we wcześniejszej części pracy (np. kwestie budowy replik dawnych jednostek pływających, eksperymentalnych podróży z wykorzystaniem owych jednostek, spektakularnych ekspozycji muzealnych etc.). Wśród prezentowanych przykładów światowych są zresztą luki: w grupie wraków eksponowanych w muzeach brakuje kogi bremeńskiej, wikińskiej łodzi z Tune i jednostki z IV w. przed Chr. z Hjortspring, a wśród przykładów z basenu Morza Śródziemnego podano jedynie triremę Olympias, podczas gdy powinny się tu znaleźć także przynajmniej: Kyrenia 2, pentekontera Argo czy statek Minoa. W mojej ocenie powinno się omówić jeszcze jeden, znany sposób popularyzacji wiedzy o archeologicznym dziedzictwie podwodnym, na dodatek doskonale ukierunkowany na potencjalnych odkrywców, tzn. podwodne parki archeologiczne, jak np. Cesarea Maritima, Baiae, które zwiedzać mogą płetwonurkowie. Trudno jest wskazać czytelne postulaty dotyczące możliwości zastosowania powyższych form upowszechniania wiedzy i budzenia świadomości społecznej w Turcji, a przecież odpowiednio spopularyzowane odkrycia z Yenikapi czy Kumluca mogą w tej sferze być doskonałym kołem zamachowym.

W tym nienumerowanym rozdziale zbędny jest przyp. 1185, który stanowi zestawienie prac z zakresu archeologii podwodnej w Polsce, Niemczech i krajach skandynawskich. Nie ma to związku z tematem pracy, a przedstawiony przegląd jest niereprezentatywny: pominięto wiele prac źródłowych (monografie wraków „General Carleton” i „Miedziowiec” pod redakcją Waldemara Ossowskiego, opracowania dotyczące wraków szwedzkich galeonów, zwłaszcza „Vasy” i „Kronana”, monografia wraków z Roskilde autorstwa Ole Crumlin Pedersena etc.), a zaprezentowane informacje na temat słynnych znalezisk ze Szwecji opierają się nie na opracowaniach naukowych, lecz popularnonaukowych, krótkich tekstach Andrzeja Świącha w „Archeologii Żywej”.

Ocena wizualnej strony pracy

W pracy zbyt dużo jest fotografii niewnoszących niczego szczególnego od strony merytorycznej (fig. 4, 5, 6, 7, 8, 10, 13, 20, 29), nie zawsze dobrej jakości (np. fig. 6, 7, 84), nie zawsze czytelnych (np. fig. 15, 61, 82), niemających charakteru archeologicznego (zdjęcia bez skali albo wykonane w skrócie perspektywicznym uniemożliwiającym ocenę rozmiarów sfotografowanego przedmiotu – dotyczy to zdjęć podwodnych, np. fig. 81, 86, 88, 90, 101, 102, 109, 111, 113, choć nie tylko – fig. 115, 116, 125). Brakuje konsekwencji przy doborze rozmiarów fotografii: czasem są one tak małe, że przestają być czytelne (np. fig. 54, 61, 72, 73, 98, 101, 119, 120, 122, 127), kiedy indziej zajmują całą stronę (np. ryc. 88, 90, 114). Odnosi się to także do niektórych map – tak małych, że odczytanie części nazw jest niemożliwe lub bardzo trudne (mapa 2, 8). Z kolei obraz sonarowy nabrzeży („wharfs”) z jeziora Küçükçekmece (fig. 37, 38) nie został zinterpretowany (objaśniony w tekście); nie podano także modelu sonaru, którym się posłużono, co ma znaczenie dla oceny jakości obrazu.

Wśród uwag mniejszej rangi wymienić warto podpisy pod fig. 2 i 3 (s. 38), prezentującymi rysunki naskalne z jaskini Yarimburgaz. Wizerunki określono jako statki („ships”) podczas gdy przynajmniej w przypadku przedstawienia z fig. 3 mamy do czynienia z łodzią.

Ocena formalnej strony pracy

Kwestie formalne, tj. spis treści, sposób cytowania, przypisy dolne stosowane są przez Autorkę w sposób niebudzący istotnych zastrzeżeń.

W pracy występują liczne powtórzenia, często w nieodległych częściach pracy, np. dotyczące długości linii brzegowej państwa (s. 12, 13, 218, 281), regulacji prawnych Osmana Hamdi Beya z 1884 r. (s. 10, 13) czy powierzchni Ziemi pokrytej przez wody (s. 13, 142, 223).

Należy zwrócić uwagę na niewłaściwe cytowanie antycznych źródeł pisanych. Niepotrzebnie podawane są rok wydania i paginacja, podczas gdy w zupełności wystarcza podanie księgi, rozdziału i wersetu, oraz zamieszczenie szczegółowych zapisów bibliograficznych w zestawieniu literatury (przypp. 62, 69, 96, 111, 154, 155, 158, 173, 330, 355, 357, 391, 420, 511, 529, 530, 541, 551, 554, 562, 565, 577, 584, 599, 603, 613, 623, 624, 625, 634, 645, 659, 685, 687, 758, 849, 952, 953). Odwołania do numerów ksiąg, rozdziałów i wersetów są zresztą nie zawsze stosowane (zob. np. przyp. 17, 141, 142, 145, 156, 160, 279, 295, 331, 333, 757, 805).

W zestawieniu literatury brakuje zapisu dotyczącego pracy Pliniusza, przywołanej w przyp. 331, pracy Makrideresa 1939, cytowanej na s. 76, a także pracy sygnowanej nazwiskami Maarleveld, Guerin, Egger 2013 (chodzi o „Manual for Activities Directed at Underwater Cultural Heritage: Guidelines to the Annex of the UNESCO 2001 Convention”, Paris 2013). Powtarza się także błędny zapis nazwiska autora typologii kotwic, Gerharda Kapitāna (Autorka stosuje zapis „Kapitan” np. s. 170 i 305, a także przyp. 801, 826, 821, 828). Błędnie nazwana została również bizantyjska księżniczka Anna Komnena (Ánna Komnēné lub Anna Comnena), nie zaś „Kommena” (s. 61).

W dysertacji cytowana jest podwójnie popularnonaukowa praca George’a Bassa, prezentująca jego wczesne badania (2008a i 2008b – zob. przyp. 765), tj. oryginał (zresztą pierwsze wydanie jest o wiele wcześniejsze, a nie podano, z którym wydaniem mamy do czynienia) i polskie tłumaczenie tego samego dzieła; jest to zabiegiem nieuzasadnionym.

Bardzo często Autorka cytuje dosłownie i obszernie wypowiedzi badaczy, podróżników i autorów antycznych. O ile jest to zasadne w przypadku motta, starożytnych opisów portów, zapisów prawnych oraz niektórych relacji podróżników, to w przypadku ustaleń współczesnych badaczy jest to zabieg zdecydowanie nadużywany (np. przyp. 41, 150, s. 34, 35, 41–42, 66, 67, 70, 73–74, 105, 113, 120, 121, 125, 183, 199, 207).

Wśród błędów interpunkcyjnych uderza stosowanie dywizów (często z odstępami po bokach), zamiast półpauz (bez odstępów) w przypadku podawania przedziałów liczbowych.

Charakterystyka doboru i wykorzystania źródeł

W wielu miejscach źródła wykorzystano nieadekwatnie (przykłady wymieniono powyżej). Poważne niedociągnięcia odnotować można m.in. w zakresie publikacji wraków z Morza Śródziemnego, w tym także Turcji, jak i z obszaru Polski, Niemiec i Skandynawii, a także opracowania ochrony prawnej archeologicznego dziedzictwa podwodnego w Polsce.

Konkluzja

Zgodnie z art. 187 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, zaś jej przedmiotem jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych w sferze gospodarczej lub społecznej. Wnioskując na podstawie przedstawionej mi do recenzji pracy, dostrzegam istotne luki w wiedzy teoretycznej w dyscyplinie, choć nie wystarczają one do wystawienia oceny negatywnej. Znacznie poważniejszym zastrzeżeniem jest niespełnienie kolejnego wymagania: w pracy brakuje oryginalnego rozwiązania problemu naukowego lub oryginalnego rozwiązania w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych w sferze gospodarczej lub społecznej. Spośród celów sformułowanych na wstępie dwa były nieosiągalne („to ensure the transfer of coastal and underwater cultural heritage for the future generations and to develop protection solutions”; „to enable the public to contribute to improve coastal and underwater archaeology”), wkraczały bowiem w sferę administracyjno-instytucjonalną i tym samym wykraczały poza możliwości Autorki, zaś dwa inne („to design how the public can be involved in protecting coastal and underwater cultural heritage” oraz „to reveal the importance of benefiting from interdisciplinary studies for this whole process to work”) nie zostały zrealizowane – nie przedstawiono przejrzystego projektu zaangażowania społeczeństwa w ochronę archeologicznego dziedzictwa podwodnego i wybrzeży, nie pochyłono się również nad znaczeniem badań interdyscyplinarnych. Przede wszystkim jednak temat pracy nie odpowiada jej treści, na którą składa się głównie prezentacja dziedzictwa, a nie sposobów jego ochrony poprzez oddziaływanie na świadomość społeczną. Kwestia świadomości społecznej omówiona została w bardzo ograniczonym stopniu, w oparciu o zrealizowane w Turcji projekty, które zaprezentowano jednak w sposób niewyczerpujący, a ich efekty są niemożliwe do oceny na podstawie zaprezentowanych danych.

Stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Ceydy Ötzosun, pt. „Public Awareness on Coastal and Underwater Archaeological Heritage Protection” nie spełnia kryteriów stawianych rozprawom doktorskim w Ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (tj. Dz. U. z 2020 r. poz. 85 z późn. zm.). Wnoszę zatem o niedopuszczenie rozprawy do dalszego postępowania, przewidzianego w procedurze uzyskania stopnia doktora w dyscyplinie archeologia.

Review of the doctoral dissertation of Ceyda Ötzosun, M.Sc, entitled "Public Awareness on Coastal and Underwater Archaeological Heritage Protection" (337 pp., 164 figures, 10 graphs).

Title of the work, evaluation of the work's layout, division of content, order of chapters

The title of the work does not correspond to its content, since the issue of ‘social awareness’ is devoted to only a part of Chapter V, and – contrary to what is written in the abstract (pp. 5) – it does not constitute ‘the main structure of the thesis’. The size of Chapter II, devoted to archaeological heritage, is very large – it is by far the most extensive part of the work (nearly two-thirds: pp. 25–198), which makes it reasonable to include it in the title of the dissertation (e.g., ‘Coastal and Underwater Archaeological Heritage in Türkiye and its Protection’).

For unexplained reasons, the outdated name of the country (‘Turkey’) remained in the title, although the current term ‘Türkiye’ is used in the rest of the work (the author mentions the change in note 1).

The work includes seven chapters of widely varying length: I. – ‘Methodology’, II – ‘Coastal and underwater cultural heritage in Türkiye’, III – ‘Risks at coastal and underwater cultural heritage’, IV – ‘Conventions, regulations, and laws’, V – ‘Awareness studies on the protection of coastal and underwater cultural heritage: applications and recommendations’. The introductory and final chapters (‘Introduction’ and ‘Conclusion and recommendations’) have not been given numbers, reflecting a lack of consistency. The whole concludes with a literature summary and two appendices. The applied division of the content and the order of the chapters should be considered generally appropriate and clear (except for the

inconsistent division of Chapter II – see ‘Substantive evaluation’), but it is not the case of their substantive content.

Substantive evaluation

The introductory chapter formulates four objectives of the work: "to ensure the transfer of coastal and underwater cultural heritage for the future generations and to develop protection solutions", "to design how the public can be involved in protecting coastal and underwater cultural heritage", "to enable the public to contribute to improving coastal and underwater archaeology", "to reveal the importance of benefiting from interdisciplinary studies for this whole process to work" (pp. 14, 15). The first and third goals are impossible to achieve within the framework of a doctoral thesis, as they require institutional solutions. However, the second and fourth tasks are legitimate. The work was described as pioneering ("among the first studies in the world" – p. 16), which should be considered a definite exaggeration – analogous problems even lived to see chapters in handbooks from a dozen years ago (see e.g. Cohn A. B., Dennis J. M., *Maritime Archaeology, the Dive Community, and Heritage Tourism* or Runyan T., *Management of Maritime Cultural R: An American Perspective* – both in *The Oxford Handbook of Maritime Archaeology*, ed. Catsambis A., Ford B., Hamilton D. L., Oxford 2011; see also Ragheb G., ElBaghdady N. S., Ayad H. M., *Underwater Cultural Heritage: Historic Site Presentation & Public Education*, in: Conference: CSAAR 2008, *Responsibilities and Opportunities in Architectural Conservation: Theory, Education, and Practice*, Amman or Scott-Ireton D. A., McKinnon J. F., *As the Sand Settles: Education and Archaeological Tourism on Underwater Cultural Heritage*, *Public Archaeology*, 14:3, 2015, 157–171; with further readings). In fact, the author did not use the above-mentioned works.

The chapter discusses the layout of the work, briefly introducing the content of the chapters. Some of the calculations given here seem unfounded: it is stated that there are thousands of ancient ports on the coast, and in addition, we know less than a tenth of them (p. 17), which gives unrealistic numbers.

The chapter on research methodology (Chapter I: ‘Methodology’) begins with a discussion of the concept of culture (pp. 20–21). The four examples of definitions cited here (without getting to the source works, by the way) are far from sufficient. The issue is so vast

that either the topic should have been discussed more extensively (though certainly making huge abbreviations anyway), dedicating an entire chapter to it, or stop at the dictionary definition, which seems to me to be the better solution. The chapter presents the target groups among whom public awareness of the archaeological underwater heritage is to be increased (scuba instructors, children, tourists visiting the Antalya Aquarium), and cites the methods of influence, somewhat more extensively discussed in subsection V.4. These issues are discussed too briefly (pp. 22–23), without a presentation of the literature on the subject, which could have allowed justification of the approaches adopted.

Chapter II presents different types of underwater and coastal sites (II.1: 'Ancient harbours on the coastline', II.2: 'Sunken archaeological sites', II.3: 'Shipyard of the Dana Island', II.4: 'Shipwrecks'; II.5: 'Anchors', II.6: 'Commercial amphorae'). This division is inconsistent in places – a separate discussion of amphorae finds, which are primarily from shipwrecks, does not, in my opinion, find logical justification. Also, subsection II.2 is redundant: archaeological sites found underwater fall under the category of ports, cities/settlements or parts thereof, etc., so it would be more reasonable to combine this lot with subsection II.1). On the other hand, the description of the port of Theodosius – Yenikapi (pp. 51–58) is dominated by the presentation of shipwreck finds, although it is part of subsection II.1. It seems that it is in Chapter II that caves, used in prehistory but now flooded by water, should be included (cf. pp. 211–212). They should be included in a separate subsection or included in subsection II.2.

Chapter II is decidedly lacking in the geographic characterization of Türkiye's coastline, with particular attention to changes in the coastline throughout history and the impact of this variability on the potential location of archaeological sites. These issues are sometimes outlined in individual sections (e.g., the Black Sea: pp. 27–29), but with important data omitted – in the case of the Black Sea, changes in the water level are mentioned (p. 27), but changes in the shape of the coast are not discussed, nor is the reason for the existence of a 'death zone' in the depths of this basin explained (p. 29).

Descriptions of ports (subsection II.1, divided behind sections on the ports of each body of water) are presented inconsistently. They are sometimes very elaborate in the historical sphere (depictions of ancient and medieval written sources and reports of modern-time travelers, etymology of toponyms), while in other places they are instead very poor. Sometimes redundant information is given, such as on the art trade in the description of

Troy (p. 114; the whole description is, by the way, questionable, since it is strongly suspected that the port was not there – pp. 113–114). In turn, other information should be in the main text, not in a footnote (notes 128, 320). Instead, plans of port are mostly missing, as well as the presentation of the results of archaeological surveys even when the fact that they were carried out is mentioned (Assos – pp. 114–115; lasos – p. 119; Myndos – pp. 119–120; Side – pp. 125–126); in the case of the Myra surveys, it is not even clear whether they were underwater (pp. 122–124). It should be acknowledged, however, that there are sometimes abbreviated (Liman – p. 116; Aigeai – pp. 127–129) or merely signal descriptions are given (Soli Pompeioli – pp. 126–127). This shows a lack of adoption of rules for describing ports. The result is a chaotic picture, with no attempt to systematize the information provided and identify the most valuable, as well as the most endangered archaeological sites. A significant part of the presented ports is completely inaccessible (built-up or filled with sediment), so their inclusion and further descriptions seem unnecessary, since there is no possibility of studying them or assessing their value. It should be noted that a selection was possible, since it was made in the case of ports from the Marmara Sea coast (p. 90).

The above reservations can also be applied to subsection II.2. It fails to assess the potential and threats of the cited sites (in the case of Halfeti, the site is assessed to be of high historical and archaeological value, but no details are provided – p. 136; the same applies to Hansakeyf – pp. 136–137); dating is rarely provided. Slightly better in these respects is the short subsection II.3.

Subsection II.4, devoted to wrecks, begins with unnecessary (in my opinion) information on the causes of the vessels' sinking. The manner in which the wrecks are presented is uneven, e.g., while the Kumluca wreck is devoted a considerable amount of space despite the fact that research on it is still ongoing and we do not have a full study of the site, the equally important wrecks of Uluburun, Cape Gelidonya, Yassi Ada (why only one of them?) and Serçe Limani, whose monographs have appeared, are presented in a form resembling short encyclopedia entries (without reference to those works, anyway, i.e., G. F. Bass, *Cape Gelidonya: a Bronze Age Shipwreck*, Philadelphia 1967; G. F. Bass, F. H. van Doorninck, *Yassi Ada*, 1982; G. F. Bass et alii, *Heart of Limani*, vol. 1: *the ship and its anchorage, crew, and passengers*, Texas A & M University Press 2004; G. F. Bass et alii, *Serçe Limani*, vol. 2: *The Glass of an Eleventh-Century Shipwreck*, Texas A & M University Press 2009; C. Pulak – among others, in Turkish: *Uluburun Gemisi. 3000 Yil Once Dunya Ticareti*

2006). In the case of the Kalkan (East) İnceburun wreck (pp. 151–155) and Besmi Island wreck (pp. 155–156), no sources were cited at all. Of the 42 wrecks cited, only nine were discussed without explaining the selection criteria.

Subsection II.5 is devoted to anchor finds. However, it does not go beyond generalities (a reminder of their classification and function). No statistics or estimates of their abundance are provided. In contrast, the section devoted to amphorae (II.6) is more structured: the wrecks presented here (once again, it should be noted that this part should be part of subsection II.4) are presented giving rudimentary data: location, depth, cargo and dating. Contrary to the assertion (p. 174), however, no typology of amphorae is given. For unexplained reasons, the compilation applies only to a section of the Anatolian coast: from Demre to Silifke. Once again, this shows the inconsistency of data presentation in Chapter II. The discussion of amphora production centers that follows in the subsection adds nothing to the subject of the work, and is therefore superfluous.

Chapter III is devoted to the presentation of threats to cultural heritage underwater and on the coast. They have been systematized properly into natural and man-made. The detailed discussion of them is adequate. However, there is no shortage of understated statements. The linking of the – small, by the way – presence of *Teredo navalis* in the Baltic Sea does not necessarily have to be related to higher water temperature (p. 213), since the shipworm is also found in cold waters, but is certainly linked to salinity (this is evidenced by the presence of this species in the western, more strongly saline parts of the reservoir). To confirm this presumption, no study of marine biology was cited, but only a brief, and in addition hypothetical ('it seems') remark from the UNESCO guidelines for the protection of underwater heritage (Maarleveld, Guerin, Egger 2013, 24 – missing from the literature compilation). Among the threats, it lists sediment accumulation (pp. 215–217), which is not an obvious threat at all: sediments favor the preservation of archaeological relics, especially organic ones. The author points this out, referring to the example of Yenikapi, but nevertheless places this factor in the group of threats. The example of boats from Truso (Janów Pomorski) cited in this context (p. 217) is inaccurate. The state of preservation of these boats does not make it possible to determine whether they are Viking or Prussian, and the insufficient number of rivets, once connecting the planks of the hull, makes it possible to cast doubt on the statement that we are dealing with complete vessels. The author has not supported this example with any reference to literature on the subject. It is difficult to agree

with the unnuanced statement that 'Natural events are sudden, unpredictable' (p. 217), as this certainly does not apply to all natural factors (e.g., the erosive and accumulative effect of tides or currents). There is also an ambiguous assessment of some of the human-generated factors: the poisoning of waters has a negative effect on life (cf. p. 224), but thus, paradoxically, can have a positive effect on the state of preservation of organic archaeological sources; also, the flooding of archaeological sites by waters piled up by human hands (dams) can 'seal' archaeological sources, although, of course, they become difficult to access. The chapter omits some threats worth considering, such as the unintentional introduction of alien species from ships' ballast water, as well as the activities of beavers (with regard to inland waters). It is also not clarified (cf. p. 222) whether the sea level in Türkiye is changing: global warming causes glaciers to melt, but at the same time promotes intensification of evaporation, so these are phenomena with opposing effects, and therefore measurement data are necessary to assess these phenomena. In this part of the work, general observations are given: there is a lack of reference to specific results of environmental measurements made for Türkiye, as well as specific examples of destruction, such as wrecks destroyed by fishing (cf. p. 223), invasive species that majorize the ecosystem as a result of water contamination (cf. p. 224), or archaeological sites that have fallen victim to vandalism (p. 226). Nota bene citing the definition of vandalism, the Author mentioned (p. 226) 'the East Germanic Empire that plundered Rome in the 5th century AD'. Meanwhile, there can be no mention of any East Germanic (Vandal) empire at that time. Other shortcomings are pointed out in footnote 1024, where information is given regarding Jacques-Yves Cousteau's archaeological activity on the Mahdia wreck (misspelled: 'Mahd'), while work on the Antikythera and Grand Conglue wrecks is omitted; no references to the literature or to earlier and later research on the Mahdia wreck are given. It was also stated that Cousteau conducted research in the Cape Artemisium area (the notation 'Artemisjon' was erroneously given), which is untrue, as he did not find the alleged wreck where the sculptures were supposed to be located.

Chapter IV is devoted to legal solutions to protect the archaeological heritage. In principle, international regulations and solutions applied in Türkiye (historically) are adequately painted here. Completely unnecessary, however, is subsection IV.5 dedicated to the protection of cultural underwater heritage in Poland. It was prepared on the basis of a popular paper: in footnote 1157, reference is made to a small article by Wojciech Kowalski

entitled 'The Law of the Sea', included in the 49th issue of 'Archaeologia Żywa' in 2010. In fact, in the stated range of pages 33–35 (cf. p. 308), there is an interview with Professor Kowalski conducted by Joanna Ostrowska-Stanisławska. This interview is the only source cited in the section under discussion. This stands in gross disproportion to the treatment of this issue in the case of Türkiye and again shows the redundancy of this section of the work.

Chapter V – given the title of the work – should have been the most extensive part of the dissertation. However, this is not the case. After a brief introduction to the issue of international conventions, access to cultural heritage and public awareness of its importance, the author presents projects aimed at increasing the level of public awareness of the above-mentioned issues (subsection V.4). For unexplained reasons, they did not include sailors or fishermen, and therefore potential explorers of archaeological sites, although it must be acknowledged that the Author is aware of this problem (cf. p. 254). The first of the projects concerned scuba instructors. Although we repeatedly learn about the exact number of participants (pp. 257, 260), we unfortunately do not know the number of all registered instructors in Türkiye, which would allow us to determine the success rate of the project. There are also doubts about the methodology of the post-training evaluation survey. The question of the reason for the small number of women surveyed (cf. Figure 1.a) has not been asked; it may be due, for example, to their small participation in the professional group of instructors or in the training itself, in the weaker response to the survey, or perhaps to the rules of selection of respondents, unknown to the reader. On the other hand, to take as a good predictor the response to the question about the reports of finds of monuments/sites by course participants that followed the course seems a misunderstanding: as many as 89% did not report finds (cf. Figure 1.c). Moreover, we don't know how to evaluate this, since no data were provided regarding analogous reports in the period prior to the training. Thus, the above statistics are of little cognitive value. The second project ('My Underwater World') involved children enrolled in preschool and early childhood education. However, it is difficult to estimate the effectiveness of this project for heritage preservation, as the extent to which it addressed underwater archaeological sources is not stated. Another project ('Discover Archaeology'), aimed at elementary and secondary school students, dealt with the scientific discipline of archaeology, but again the reader will not learn what the educational content was and whether it included underwater archaeology at all; the numerous photos included (figs. 146–155) suggest that only land archaeology was involved. Another project oriented

toward the same audience ('Underwater Archaeology and Cultural Heritage'), as well as a workshop of the same title aimed at children, undoubtedly dealt with underwater heritage, but in these cases, too, no detailed programs were attached. The last project consisted of including emphases on the preservation of underwater archaeological heritage in the Antalya Aquarium setting in order to draw tourists' attention to it. The results of the evaluation surveys for the above projects were presented only for two of them: a course for instructors and a workshop for children. As already mentioned, also in these cases it is difficult to decide whether success was achieved, primarily due to the failure to present comparative data.

The substantive part of the work closes with the presentation of conclusions and recommendations. They do not go beyond generalities, and some of them were not included or developed in the earlier part of the work (e.g. the issues of building replicas of ancient vessels, experimental voyages using these vessels, spectacular museum exhibitions, etc.). Besides, there are gaps among the presented world examples: in the group of wrecks exhibited in museums, the Bremen koga, the Viking Boat of Tune and the 4th century B.C. vessel from Hjortspring are missing, and among the examples from the Mediterranean, only the Olympias trireme is given, while at least: Kyrenia 2, the penteconter Argo or the ship Minoa should be mentioned. In my opinion, another well-known way of popularizing knowledge of archaeological underwater heritage should be discussed, on top of which it is perfectly aimed at potential explorers, i.e. underwater archaeological parks, such as Cesarea Maritima or Baiae, which can be visited by divers. It is difficult to make clear postulates about the applicability of the above forms of disseminating knowledge and awakening public awareness in Türkiye, yet properly popularized discoveries from Yenikapi or Kumluca could be an excellent wheel in this sphere.

In this unnumbered chapter, footnote 1185, which is a compilation of works on underwater archaeology in Poland, Germany and Scandinavian countries, is redundant. It is not related to the topic of the work, and the review presented is unrepresentative: many source works were omitted (monographs on the wrecks of the 'General Carleton' and 'Copper ship' edited by Waldemar Ossowski, studies on the wrecks of Swedish galleons, especially the 'Vasa' and 'Kronan', monograph on the wrecks of Roskilde by Ole Crumlin Pedersen, etc.), and the presented information on famous finds from Sweden is based not

on scientific studies, but on popular science, short texts by Andrzej Świąch in 'Archeologia Żywa'.

Evaluation of the visual side of the work

There are too many photographs in the work that do not contribute anything special from the factual point of view (fig. 4, 5, 6, 7, 8, 10, 13, 20, 29), not always of good quality (e.g. fig. 6, 7, 84), not always legible (e.g. fig. 15, 61, 82), not of archaeological nature (photos without scale or taken in a shortened perspective that makes it impossible to assess the size of the photographed object – this applies to underwater photos, e.g. fig. 81, 86, 88, 90, 101, 102, 109, 111, 113, though not only – figs. 115, 116, 125). There is a lack of consistency in the size of the photographs: sometimes they are so small that they are no longer legible (e.g., figs. 54, 61, 72, 73, 98, 101, 119, 120, 122, 127), in other cases they take up an entire page (e.g., figs. 88, 90, 114). This is also true of some maps – so small that reading some of the names is impossible or very difficult (map 2, 8). On the other hand, the sonar image of the wharfs from Lake Küçükçekmece (figs. 37, 38) was not interpreted (explained in the text); the sonar model used was also not given, which is important for assessing the quality of the image. Among the comments of lesser importance are the captions for figs. 2 and 3 (p. 38), showing cave drawings from the Yarimburgaz cave. The images were described as 'ships' while, at least in the case of the representation in fig. 3 we are dealing with a boat.

Evaluation of the formal side of the work

Formal issues, i.e. the table of contents, method of citation, footnotes are used by the Author in a manner that does not raise significant objections.

There are numerous repetitions in the work, often in close parts of the work, e.g. regarding the length of the country's coastline (pp. 12, 13, 218, 281), Osman Hamdi Bey's 1884 regulations (pp. 10, 13) or the area of the Earth covered by water (pp. 13, 142, 223). Note the inappropriate citation of ancient written sources. The year of publication and pagination are unnecessarily given, while it is entirely sufficient to specify the book, chapter and verse, and to include detailed bibliographic entries in the literature list (notes. 62, 69, 96, 111, 154, 155, 158, 173, 330, 355, 357, 391, 420, 511, 529, 530, 541, 551, 554, 562, 565, 577, 584, 599, 603, 613, 623, 624, 625, 634, 645, 659, 685, 687, 758, 849, 952, 953).

References to book, chapter and verse numbers, moreover, are not always used (see, for example, notes 17, 141, 142, 145, 156, 160, 279, 295, 331, 333, 757, 805).

The literature listing lacks a notation for the work of Pliny, cited in footnote 331, the work of Macrides 1939, cited on p. 76, as well as the work signed Maarleveld, Guerin, Egger 2013 (this is *Manual for Activities Directed at Underwater Cultural Heritage: Guidelines to the Annex of the UNESCO 2001 Convention*, Paris 2013). There is also a repeated misspelling of the name of the author of the anchors' typology, Gerhard Kapitän (the author uses the notation 'Kapitan', e.g., pp. 170 and 305, as well as footnotes 801, 826, 821, 828). Also erroneously named 'Kommena' (p. 61) was the Byzantine princess Anna Komnena (Ánna Komnēné or Anna Comnena).

The dissertation cites twice the popular science work of George Bass, presenting his early research (2008a and 2008b – see footnote 765), i.e. the original (by the way, the first edition is much earlier, and it is not stated which edition we are dealing with here) and the Polish translation of the same work; this is an unwarranted procedure.

Very often the author quotes verbatim and extensively from scholars, travelers and ancient authors. While this is legitimate in the case of the motto, ancient descriptions of ports, legal records and some accounts of travelers, it is a decidedly overused procedure in the case of the findings of modern scholars (e.g., notes 41, 150, pp. 34, 35, 41–42, 66, 67, 70, 73–74, 105, 113, 120, 121, 125, 183, 199, 207).

Among punctuation errors, one is struck by the use of divas (often with spaces at the sides) instead of semi-pauses (without spaces) when stating numerical ranges.

Characteristics of the selection and use of sources

In many places sources were used inadequately (examples are listed above). Serious shortcomings can be noted, among others, in the publication of wrecks from the Mediterranean Sea, including Türkiye, as well as from the area of Poland, Germany and Scandinavia, as well as the study of legal protection of archaeological underwater heritage in Poland.

Conclusion

According to Article 187 of the Law of July 20, 2018. – The Law on Higher Education and Science, the doctoral dissertation presents the candidate's general theoretical knowledge in

the discipline and the ability to conduct scientific work independently, while its subject is an original solution to a scientific problem, an original solution to the application of the results of one's scientific research in the economic or social sphere. Inferring from the work presented to me for review, I see significant gaps in theoretical knowledge in the discipline, although they are not enough to give a negative grade. A much more serious objection is the failure to meet another requirement: the work lacks an original solution to a scientific problem or an original solution to the application of the results of one's scientific research in the economic or social sphere. Of the objectives formulated in the introduction, two were unattainable ("to ensure the transfer of coastal and underwater cultural heritage for the future generations and to develop protection solutions"; "to enable the public to contribute to improve coastal and underwater archaeology"), as they entered the administrative-institutional sphere and were thus beyond the author's capabilities, while two others ("to design how the public can be involved in protecting coastal and underwater cultural heritage" and "to reveal the importance of benefiting from interdisciplinary studies for this whole process to work") were not accomplished – no clear blueprint for involving the public in protecting coastal and underwater archaeological heritage was presented, nor was the importance of interdisciplinary research bent. Above all, however, the topic of the work does not correspond to its content, which consists mainly of the presentation of heritage, rather than ways to protect it by influencing public awareness. The issue of public awareness was discussed to a very limited extent, based on the projects implemented in Türkiye, which were, however, presented in a non-exhaustive way, and their effects are impossible to evaluate on the basis of the data presented.

I conclude that the doctoral dissertation of Ceyda Ötzosun, M.A., entitled. "Public Awareness on Coastal and Underwater Archaeological Heritage Protection," does not meet the criteria for doctoral dissertations in the Law of July 20, 2018. – Law on Higher Education and Science (i.e., Journal of Laws of 2020, item 85, as amended). Therefore, I request that the dissertation be inadmissible for further proceedings provided for in the procedure for obtaining a doctoral degree in the discipline of archaeology.